

АГУЛЬНАМОЎНЫЯ ЭПІТЭТЫ Ў МАСТАЦКАЙ ПРОЗЕ

Слова ў мастацкім тэксце не проста сродак выражэння індывідуальнага погляду на жыццё, аўтарскіх думак і пачуццяў. Яно кандэнсуе ў сабе ўсё тое, што назапашана папярэднімі пакаленнямі, што ўвасобілася ў слове на працягу ўсяго перыяду яго існавання. Задача пісьменніка – выявіць гэта, дапамагчы ўбачыць глыбінны сэнс лексічнай адзінкі.

Сярод лексічных вобразных сродкаў у мастацкай літаратуры значнае месца належыць агульнамоўным эпітэтам, характэрнымі прыметамі якіх з'яўляюцца адносна ўстойлівасць сувязі эпітэта з паяснёным словам, узаўяляльнасць словазлучэнняў, частае ўжыванне ў літаратурнай мове [1, 39]. Агульнамоўныя эпітэты ў лінгвістычнай літаратуры нярэдка называюць аб'ектыўнымі [2, 146] або асацыяванымі [3, 79], якія абазначаюць прымету, уласціваю прадмету па сваёй прыродзе.

Агульнамоўныя эпітэты – гэта пераважна якасныя прыметнікі, якія дапамагаюць аўтару стварыць малюнкi наваколля, партрэт героя, перадаць унутраны свет чалавека: *У кроне шамаціць мяккі вецер і сціхае ў ёй* (В. Жуковіч). – *Няўжо дазволілі прыехаць? – у кіслай і недаўменнай міне скрывіўся Толеў твар* (В. Адамчык). *Вось яна – радасць, бурлівая, шалёная радасць адкрыцця, нястрыманае захапленне знойдзеным* (В. Гарбук). Выкарыстанне эпітэтаў, выражаных дзеепрыметнікавымі словазлучэннямі, дазваляе стварыць разгорнуты, дынамічны вобраз: *Тугія вятры, напоеныя вільготным цяплом полудня, прынеслі адлігу* (В. Адамчык). *Мне прыгадваецца далёкая і злая зіма, наша нізкая хата, абраз на покуці пад ручнікамі, замураваныя марозам вокны і матчына песня...* (В. Адамчык).

Самабытнасць і адметнасць творчага стылю пісьменніка выяўляецца ў спосабах увядзення агульнамоўных эпітэтаў у кантэкст. У прозе В. Адамчыка асацыяваныя, аб'ектыўныя азначэнні ў кантэксце, як правіла, «суправаджае» параўнанне, якое дае магчымасць адначасова рэалізаваць некалькі іх значэнняў: *Закінула голаў, усё лоячы ротам сыраваты, чысты, як працэдджаны праз ланік, халадок вечара* (Чужая бацькаўшчына). Параўнанне – важны спосаб увасаблення аўтарскіх асацыяцый, таму яго роля ў кантэксце не вычэрпваецца абнаўленнем вобразнага патэнцыялу слова, параўнанне надае кантэксту пэўную танальнасць, стварае ў чытача адпаведны настрой: *Чыстая, як з падсечанай раны на шурпатай бярэзіне, высачылася і задрыжала на вачах пякучая сляза* (Год нулявы). Праз увядзенне параўнання *як з падсечанай раны на шурпатай бярэзіне* В. Адамчык узмацняе, у пэўнай ступені пашырае семантыку азначэння *чысты* – 'пазрысты', надае ўсяму кантэксту адценне суму.

Звычайна параўнанне ў кантэксце актуалізуе прамое значэнне прыметніка: – *Я на сваім быту гэтага не чуў, – прызнаўся Літавар, не ведаючы, як ужо адвязацца ад гаваркога ды ліпучага, як смала, Ваўчка* (Год нулявы). Азначэнне ліпучы ўжываецца ў кантэксце з пераносным значэннем 'неадчэпны, назойлівы', а параўнанне як *смала ўзнаўляе намінатыўнае значэнне прыметніка 'які лёгка прыліпае, прыстае; клейкі'*. У спалучэннях *балючая цярплінасць, балючая злосць* эпітэт *балючы* абазначае 'які прычынае душэўныя пакуты', а параўнальная звароты як *нарыў, як балючы нарыў* актуалізуюць прамое значэнне 'які выклікае адчуванне фізічнага болю': *...яна [Алеся], ужо чуючы нязносна, балючую, як недаспелы нарыў, злосць, шуганула ў хату* (Чужая бацькаўшчына). *Імполь было няўцёрп і нязносна брыдка, што ў іх асталася толькі балючая, як нарыў, да гаркаты пакутная цярплінасць* (Год нулявы).

Незвычайны вобраз ствараецца, калі ў кантэксце параўнанне актуалізуе пераноснае значэнне прыметніка: *І толькі, калі мінецца Наваградак, калі за вёскамі, за жытнімі палямі паўстануць Кашалёўскія лясы – сырля, цёмныя, як вечнасць, адчуеш, што ты дома* (Пах летняе травы). *На голым і шэрым, як сум, алешніку пачынаюць чырванець раны – там, дзе крыгі пазбівалі маладую крохкую кару* (Жывая вада). Азначэнні *цёмны і шэры ў спалучэннях цёмныя лясы, шэры алешнік* ужываюцца ў прамым значэнні, параўнанні як *вечнасць і як сум* рэалізуюць пераносныя значэнні 'невясёлы, змрочны, пануры' і 'змрочны. нярадасны'.

Агульнамоўныя эпітэты, якія ў кантэксце выяўляюць значны спектр свайго семантычнага поля, валодаюць вялікімі вобразнымі магчымасцямі. У апавяданні «Дзікі голуб» пісьменнік фактычна адным словам *цёмны* стварае партрэт Клемуса Войны: – *А ты што – лічыш чужое? – Война падняўся з калоды – цёмны, як хмара, высокі, аж дастаючы галавою да бэлькі*.

Марцін стаяў каля яго дробненькі, быдта дзіця (Дзікі голуб).

Пісьменнік рэалізуе ў тэксце некалькі лексіка-семантычных варыянтаў азначэння *цёмны* – гэта і 'смуглявы, чорны', і 'змрочны, грозны, страшны'. эпітэт адначасова характарызуе і ацэньвае героя. Вобразнасць слова *цёмны* актуалізуецца параўнаннем як *хмара* і ўзмацняецца азначэннем *высокі*. У кантэксце аўтар праз моўныя сродкі супрацьпастаўляе Войну і Марціна Дзікуца (Марцін *дробненькі, быдта дзіця*), тым самым ужо рыхтуючы асноўны канфлікт апавядання.

Значную ролю адыгрываюць азначэнні з абноўленай вобразнай энергіяй пры перадачы чалавечых пачуццяў. У словазлучэнні *глыбокая і чыстая радасць* пры дапамозе параўнання як *пад восень неба* асвятляюцца азначэнні *глыбокі і чысты*: *І адначасна ў душы заяснела радасць, глыбокая і чыстая, як пад восень неба, што ён [Імполь] пойдзе ў тую кватэрку да Хрысці, ...што прыйдзе і*

абдыме ўсё іншы свет (І скажа той, хто народзіцца). Параўнанне выклікае цэлы шэраг асацыяцый, дапамагае стварыць глыбокую, шматзначную карціну чалавечы перажыванняў.

Агульнамоўны эпітэт у кантэксце нярэдка падтрымлівае параўнальны сказ, што дае магчымасць убачыць, адчуць дынаміку паяснёнай з’явы: *Недзе высокая ў злінялым небе вісеў невідучы жаваранак, і яго песня была тоненькая – вось-вось парвецца* (Два золты). *Самцова сэрца, нібы ён падаў з вышкі, зашчымела даўняю, успомненаю святочнаю радасцю: наўкруга быў сіні прастор, поўны густога, што нібы чулася на вобмацак, сонечнага святла, ласкава-прыязнага неба...* (Кілавы д’ябал). *За чорным насмоленым дахам доўгага склада вяла ўставаў густы, хоць ты на ім качайся, белы дым* (Кароль Нябожа).

Два значэнні прыметніка *сухі* дазваляе рэалізаваць параўнальны сказ *што перасядаў у горле*, а значэнні прыметніка *тлусты* – параўнальны сказ *хоць ты яе на хлеб маж*: *...яна [Яніна] ледзьве дагаварыла сухім, што перасядаў у горле, і ломкім голасам і ўсхлінула носам* (І скажа той, хто народзіцца). *... Чарняўскі... куніў пяць гектараў тлустай, хоць ты яе на хлеб маж, урадлівай без гною зямлі* (Год нулявы).

Новы падтэкст, новыя семантычныя нюансы ўзнікаюць і пры выкарыстанні агульнамоўных эпітэтаў у якасці кантэкстуальных сінонімаў: *Злы, цвёрды голас нібы перуном стрэліў у Хрысцю* (Год нулявы). *За ўзбунтаванай, ашалелай ад трапяткога лісця бярэзінай плыло невысокае, па-восеньску ласкава-смутнае сонца* (І скажа той, хто народзіцца). Сінанімічныя эпітэты дазваляюць больш дакладна і выразна апісаць з’яву ці прадмет і адначасова надаюць выкладу эмацыянальнасць і экспрэсію: *У лесе з нечаканым шоргатам, разганяючы маўклівы, пануры поцемак, падала, яшчэ не атрэсеная ветрам, звінюча-шкляная снежная наледзь* (Голас крыві брата твайго). В. Адамчык ужывае ў кантэксце як сінанімічныя азначэнні *маўклівы* і *пануры*, што стварае ў тэксце карціну змрочнасці. Іншыя нюансы ўзнікаюць у творы Якуба Коласа: *Саўка застаўся адзін у гэтай маўклівай і грознай цьме*. Спалучэнне эпітэтаў *маўклівы* і *грозны* перадае адценне варажасці, небяспечнасці.

Эпітэты – кантэкстуальныя сінонімы – у сказе падтрымліваюць і раскрываюць значэнне адзін аднаго. Значэнне прыметніка *скупы* актуалізуецца і ўзмацняецца дзеепрыметнікавым словазлучэннем *сілком працэджаны праз зубы*: *Гэты холад Імполь чуў і ў скупой, сілком працэджанай праз зубы Алесінай гутарцы, і ў яе косым, спадлоб’я позірку...* (Год нулявы).

Адметную функцыю выконвае сінанімічны рад пры стварэнні псіхалагічнага партрэта персанажа: *Міця абняў сястру, чуючы, як яна ўздрыгвае ад не-*

ўтаймаванага плачу і туліцца да яго, а самога накрывае і душыць за сэрца чорны, нязносны адчай (Голас крыві брата твайго). Каб не раз'ятраная сляная злосць, калі душыла свой жывот, такою ўжо дачка была б (Год нулявы). – Забыцца пра яго трэба, – сказаў Міця і не наверыў чамусьці сабе, што кажа праўду, устрывожаны, уджалены рэўнасцю да Імполя (Голас крыві брата твайго).

Нярэдка пісьменнік ў кантэксце спалучае сінанімічныя эпітэты і параўнанні, якія іх «падтрымліваюць», у выніку чаго ствараецца напружаная, эмацыянальна насычаная карціна: Чула ж душою, што хітрая, як лісіца, і куслівая, як падкалодная змяя, помслівая Алеся не папусціцца, не аддасць Імполя (І скажа той, хто народзіцца). В. Адамчык быццам нанізвае азначэнні, сэнсава звязаныя паміж сабой: Адапхнуўшы локцем весніцы, учуў на сабе востры, калючы, што праймаў, здаецца, навывёт, Алесін зірк (Год нулявы). Азначэнні востры перан. 'праніклівы, пранізлівы' і калючы 'злы, нядобры' ў кантэксце ствар'аюць партрэт Алесі Корсак. Параўнальны сказ што праймаў навывёт рэалізуе прамое значэнне прыметнікаў 'з заостраным канцом або краем' і 'які колецца, можа рабіць укол'.

Такое выкарыстанне агульнамоўных эпітэтаў дазваляе апісаць праніклівы, пільны, нядобразычлівы позірк. Іншую карціну стварае В. Быкаў, калі ўжывае побач эпітэты востры і нервовы, які выражае, выдае ўзбуджэнне, хваляванне, раздражнёнасць: Вострым, нервовым позіркам Іван усё ўзіраўся праз рэдзенькую, яшчэ прытуманеную сетку дажджу.

Дзякуючы разнастайным спосабам увядзення азначэнняў у мікракантэкст, агульнамоўныя эпітэты набываюць узвышанае эстэтычнае значэнне, становяцца адметнасцю індывідуальна-аўтарскага стылю.

1. Гаўрош Н. В. Мова! Ты сведзіся словам кожным: Эпітэт – азначэнне вобразнае // Роднае слова. 1997. № 7. С. 32–43.

2. Лукьяновский Б. Е. Эпитет у Тургенева // Творчество Тургенева: Сб. М., 1920. С. 140–151.

3. Турсунова Л. К. К проблеме классификации эпитетов // Сборник научных трудов. М., 1974. Вып. 1. С. 67–87.

С. Л. Гаранін
Мінск (Беларусь)

РАЗВІЦЦЕ БЕЛАРУСКАЙ МЕМУАРЫСТЫКІ XVI–XVII стст. І ТРАДЫЦЫІ СЯРЭДНЯВЕЧНАЙ ГІСТАРЫЯГРАФІІ

Мемуарыстыка – вельмі прыметная і паказальная з'ява ў літаратуры канца XVI–XVII ст. Яе ўзнікненне звязваецца з уздзеяннем галоўных культурна-гістарычных працэсаў, якія вызначаюць развіццё слоўнага мастацтва ў эпоху Адраджэння: усталаваннем пераважна свецкай сістэмы духоўных